

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA SIFAT SO'Z TURKUMI

Hakimova Zulfizar

*Andijon davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti O'zbek tili va
adabiyoti yo'nalishi 2- kurs talabasi*

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada yurtimizda ta'lim tizimiga berilayotgan e'tibor va olib borilayotgan islohotlar, morfologiya bo'limi, sifat so'z turkumi, sifatning gapdagi vazifalari, hamda sifat darajalari haqida ma'lumotlar berilgan.*

***Аннотация:** В данной статье представлена информация о внимании, уделяемом системе образования в нашей стране и проводимых реформах, разделе морфологии, словарном запасе прилагательных, функциях прилагательных в предложениях, уровнях качества.*

***Abstract:** This article provides information about the attention paid to the education system in our country and the reforms being carried out, the morphology section, the adjective vocabulary, the functions of adjectives in sentences, and the quality levels.*

***Kalit so'zlar:** sifat, belgi, xususiyat, sifatlar darajalari, gap.*

***Ключевые слова:** прилагательное, признак, характеристика, уровни прилагательных, предложение.*

***Key words:** adjective, sign, characteristic, levels of adjectives, sentence.*

Farzandlarimizning shaxs bo'lib kamol topishida sifatli ta'lim-tarbiyaning o'rni nechog'lik beqiyos ahamiyatga ega ekanini mustaqilligimizning o'tgan

yigirma besh yili davomida barchamiz angladik. Zero, sobiq mustabid tuzum davrida insonga shunchaki ishchi kuchi sifatida qaralib, uning intellektual salohiyatini oshirishga, iqtidorini to'liq ro'yobga chiqarishga e'tibor qaratilmasdi. Shu bois 11 yillik maktab ta'limini olgan yigit-qizlarning sanoqli qismigina oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilinlar, qolgani yoshligini kolxoz ishlariga andarmon bo'lib o'tkazar edi.

Baxtimizga, yurtimiz mustaqil bo'lib, farzandlarimiz uchun ulkan imkoniyatlar eshigi ochildi. Eng avvalo, maktab ta'limiga alohida e'tibor qaratilib, o'quvchilarning puxta bilim va tarbiya olishi uchun munosib shart-sharoitlar yaratildi. Jumladan, Samarqand viloyati xalq ta'limi boshqarmasi tasarrufidagi 1841 ta ta'lim muassasasi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimedia vositalari, o'quv jihozlari hamda boshqa zarur moddiy ashyolar bilan ta'minlangani ta'lim jarayonining samarali kechishini, o'quvchilarning darsdan bo'sh vaqtlari mazmunli o'tishini taminlayapti.

Ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash haqida so'z ketarkan, dastavval yaroqsiz holatga kelgan maktab binolarini yangidan qurish, mavjudlarini zamonaviy ta'lim standartlari va sanitariya-gigiyena talablariga mos tarzda kapital rekonstruksiya qilishga alohida e'tibor qaratildi. Yurtimiz bo'ylab har yili Investitsiya dasturi asosida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli bunyodkorlik jarayonidan bizning ta'lim muassasalarimiz ham chetda qolmayapti. Jumladan, bu yil mazkur dasturga binoan viloyatimizdagi 54 ta maktabda qurilish-ta'mirlash ishlari amalga oshirildi. Ilgari majburiyat yuzasidan maktabga kelgan o'quvchilarning bugun qadrdon ta'lim maskani sari talpinishi butkul o'zgacha. Shaharu qishloqlarimiz ko'rkiga ko'rk qo'shgan binolar ichida muhtasham maktablarimiz alohida qo'r to'kib turganini ko'rib, dildan o'tganini ifodalashga til ojizlik qiladi. Bugun o'g'il-qizlarimiz ta'lim-tarbiya olayotgan maktablarni dunyoning uncha-buncha davlatida uchratmaysiz. Yil sayin o'qitish sifati va mazmunini oshirishga qo'yiladigan talablar qat'iylashib, pedagoglar tarkibini mahoratli, yuqori bilim va saviyaga ega o'qituvchilar bilan to'ldirishga intilayapmiz.

Morfologiya soʻz va uning grammatik xususiyatlari haqidagi taʼlimotdir. Morfologiyada soʻzning morfologik tuzilishi, yangi shakl va maʼnolar hosil qilishi bilan bogʻliq qonun-qoidalar oʻrganiladi. Morfologiyada soʻzlar mushtarak yoki farqli belgilari umumlashtirilgan holda turkumlarga ajratib oʻrganiladi. Soʻz leksikologiyada leksik birlik sifatida, morfologiyada esa grammatik birlik sifatida oʻrganiladi.

Predmetlarning belgi-xususiyati (rangi, hajmi, shakli, mazasi, xarakteri, holati, vazni, hidi, oʻrin yoki vaqtga munosabati)ni ifodalaydigan soʻzlar turkumi sifat deyiladi. Sifatlar ot yoki feʼlga bogʻlanib qanday?, qanaqa?, qaysi?, qachongi? soʻroqlaridan biriga javob boʻladi: yashil qalam, mitti yulduz, kunbotar tomon, kuzgi tufli, afsonaviy qush, tajang odam, yaxshi oʻqimoq, chiroyli yozmoq.

Sifatlar gapda aniqlovchi, kesim, hol boʻlib keladi: Uning moviykoʻzlari onasi- Safurani eslatib turardi (F.Azimova). Non aziz, uning ushogʻi ham aziz (Maqol). Chaqmoq telpagini qiyshiq qoʻndirib olgan (Oʻ.Hoshimov). Sifatlar otlashganda koʻplik, egalik, kelishik qoʻshimchalarini qabul qiladi va otning soʻroqlariga javob boʻladi, ot kabi sintaktik vazifalarni bajaradi. Masalan, ega: Egri ozadi, toʻgʻri oʻzadi (Maqol); toʻldiruvchi: Vafosizda hayo yoʻq, hayosizda vafo yoʻq (Maqol); qaratqich aniqlovchi: Yaxshining soʻzi-- qaymoq, yomonning soʻzi-- toʻqmoq (Maqol).¹

1. Saxiyning ehsoniga baxilning boshi ogʻrir (Maqol). 2. Axir inson bolasi baliq emaski, zoʻravoni ojizini yutib, hayot kechirsa! (Shuhrat) 3. Yaxshigayam, yomongayam birdek yaxshi koʻrinishga urinadigan odam eng xavfli odamdir (Oʻ.Hoshimov). 4. Odamlar «bozor munosabati»ni baliqdan oʻrgangan. Kattasi kichigini yeyaveradi (Oʻ.Hoshimov). 5. Hech kimga hasad qilma. Hasadgoʻy hech nimaga erisholmaydi (Oʻ.Hoshimov). 6. Baxilning bogʻi koʻkarmas (Maqol). 7. Yalqov bilan anqov – dushman uchun ov (Maqol). 8. Aqlli oʻz fikrini

¹ Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov, Doniyorov X. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. "Oʻqituvchi", -T.: 1980.

o'zgartiradi, axmoq hech qachon (maqol). 9. Aqlli o'zini ayblar, aqlsiz - do'stini (Maqol). 10 Baxil baxilni ko'rganda saxiyligi tutadi (Maqol).

Asliy va nisbiy sifatlar.

Sifatlar ma'no xususiyatiga ko'ra ikki xil bo'ladi: a) asliy sifatlar; v) nisbiy sifatlar.

Predmet belgisini bevosita ifodalaydigan, belgini darajalab ko'rsata oladigan, -roq qo'shimchasini erkin qabul qiladigan sifatlar asliy sifatlar deyiladi: shirin qovun - shirinroq qovun - eng shirin qovun; katta baliq - kattaroq baliq - juda katta baliq. Predmet belgisini o'rin yoki paytga nisbatlab, boshqa predmetga o'xshatish orqali ifodalaydigan, -roq qo'shimchasini qabul qilmaydigan sifatlar nisbiy sifatlar deyiladi: Nisbiy sifatlar -li, -iy (-viy), -simon, -lik, -gi (-ki, qi), -dagi qo'shimchalari yordamida hosil qilinadi: mevali daraxt, tibbiy ma'lumotnoma, zamonaviy libos, sharsimon jism, marg'ilonlik savdogar, yozgi yumush, qishki kiyim, tashqi hovli, uydagi gap. Nisbiy sifatlar belgini darajalab ko'rsatmaydi. Faqat -li qo'shimchasi bilan hosil qilingan nisbiy sifatlarda darajalab ko'rsatish xususiyati mavjud: kuchli - kuchliroq - juda kuchli, aqlli - aqlli roq - juda aqlli.²

Asliy sifatlarda belgining kuchaytirma va ozaytirma shakllari bor: yashil - yam-yashil, sariq - sap-sariq, qizil - qizg'ish, qora-qoramtir. Nisbiy sifatlarda bunday xususiyat yo'q. Asliy sifatlarda modal ma'no ifodalanadi: yoshgina, ziyrakkina, do'mboqqina. Nisbiy sifatlarda bunday xususiyat yo'q. Faqat -li qo'shimchasi bilan hosil qilingan nisbiy sifatlardagina modal ma'nolarni ifodalash imkoniyati mavjud: aqlligina, chiroyligina kabi. Asliy sifatlar fe'lga bog'lana oladi: Qiyshiq o'tirsang ham, to'g'ri gapir (Maqol). Nisbiy sifatlar fe'lga birika olmaydi. Faqat -iy bilan hosil qilingan nisbiy sifatlar juda kam miqdordagi fe'llar bilan (masalan: zamonaviy kiyinmoq) birikishi mumkin.

Sifat darajalari.

Bir predmetdagi belgini boshqa predmetdagi xuddi shunday belgiga nisbatlab farqlash hodisasi sifat darajalari deyiladi. Sifatlarda uch xil daraja

² Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. "O'zbekiston", -T.: 1992.

mavjud: oddiy daraja, qiyosiy daraja, orttirma daraja. Oddiy daraja sifatlari bir predmetgagina xos belgini ifodalaydi. Ular belgini boshqa belgiga qiyoslamagan holda anglatadi. Oddiy daraja sifatlari hech qanday qo‘shimcha yoki yordamchi so‘z bo‘lmaydi. Masalan, katta hovli, chaqqon qiz, yashil durracha, qirmizi olma. Qiyosiy darajada bir predmetning belgisi boshqa predmetdagi xuddi shunday belgiga qiyoslanadi.

Qiyosiy daraja –roq qo‘shimchasi bilan hosil qilinadi. Bu qo‘shimcha belgining ortiq yoki kamligini ko‘rsatadi. Masalan: Belgining ortiqligi: Alining kitobi Valining kitobidan qiziqroq. Oltin kumushdan og‘irroq. Belgining kamligi: Bu xona avvalgisidan ham kichikroq.

Orttirma daraja shakli yordamchi so‘zlar vositasida hosil qilinadi va belgining me‘yordan ortiqligini ifodalaydi. Orttirma daraja ma‘nosini ifodalovchi yordamchi so‘zlarga quyidagilar kiradi: eng, juda, g‘oyat, g‘oyatda, bag‘oyat, o‘ta, benihoyat, nihoyat, nihoyatda kabilar.

Xulosa:

Sifatlar morfologik va sintaktik usulda yasaladi. Morfologik usulda so‘z o‘zak, negiziga maxsus qo‘shimchalar qo‘shish orqali sifat yasaladi. O‘zbek tilida sifatlar quyidagi qo‘shimchalar yordamida hosil qilinadi:

-li. Ot, sifatdosh va ravishdoshlarga qo‘shilib, nisbiy sifat hosil qiladi: aqlli bola, qiziqarli kitob, yeyishli somsa.

siz. Otlarga qo‘shiladi va undan anglashilgan ma‘noning mavjud emasligini ifodalovchi sifatlar hosil qiladi: tuzsiz taom, suvsiz quduq.

-chan. Ot, harakat nomi va ravishdoshlarga qo‘shilib, negiz anglatgan ma‘noning ortiqligini ifodalovchi sifatlar hosil qiladi: talabchan rahbar, ishchan kayfiyat.

-chil. -chil. Otlarga qo‘shilib, belgining ortiqligini anglatuvchi sifatlar hosil qiladi: izchil g‘oya, dardchil odam.

-aki. Ot va sifatlarga qo‘shiladi hamda belgining soxtaligini³ ifodalaydi:

³ Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova M., Abuzalova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. “Fan va texnologiya”, -T.: 2009.

zo'rma-zo'raki bajarish, og'zaki bayon qilish, qalbaki hujjat.

-ag'on. Fe'lga qo'shilib, belgining ortiqligini ifodalaydigan sifatlar yasaydi: bilag'on bola, tepag'on ot.

-ma. Fe'lga qo'shilib, harakat natijasini ifodalovchi sifatlar hosil qiladi: qovurma lag'mon, uydirma gap.

-k, -q, -ik, -uk, -uq, -oq, -ak. Fe'lga qo'shilib, harakat natijasini ifodalovchi sifatlar hosil qiladi: teshik, iliq, suzuk, yumuq, qo'rqq, bo'lak.

-qq, -g'oq. Fe'lga qo'shilib, belgining ortiqligini ifodalaydi: botqq, toyg'oq.

-choq, -choq, -chak, -chiq. Fe'lga qo'shilib, belgining ortiqligini ifodalovchi sifatlar yasaydi: maqtanchoq, kuyunchak, sirpanchiq.

-g'in, -g'un, -qin. Fe'lga qo'shilib, holat ma'nosini ifodalovchi sifatlar yasaydi: qizg'in, tuyg'un, jo'shqin.

-qir, -qur, -g'ir, -g'ur, -kir, -gir. Fe'lga qo'shilib belgining ortiqligini ifodalovchi sifatlar yasaydi: topqir, uchqur, olg'ir, bo'lmag'ur, o'tkir, sezgir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov, Doniyorov X. Hozirgi o'zbek adabiy tili. "O'qituvchi", -T.: 1980.

2. Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. "O'zbekiston", -T.: 1992.

3. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova M., Abuzalova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. "Fan va texnologiya", -T.: 2009.

4. Rahmatullayev Sh. Sistem tilshunoslik asoslari. "Universitet", -T.: 2007.

5. Olimov M. Risolai sarf yoki an'anaviy morfologiya. "FAN", -T.: 2003.